Govern, mercat i crèdit al call jueu de Palma (segle XIV)

Jordi Maíz Chacón
Professor-Tutor del CA UNED Illes Balears

Resum: A la segona meitat del segle XIV en el sí de la comunitat jueva es desenvolupen diverses famílies que lluiten per controlar i representar els interessos hebreus. També, en aquests mateixos moments, alguns pagesos recorren al crèdit jueu i generen una relació inversor-prestador veritablement interessant. Al text s'analitzen aquestes famílies i la problemàtica interna i externa que envolta les seves operacions. Una etapa molt suggerent i convulsa que finalitza amb l'assalt i la destrucció del barri jueu de Palma en l'estiu de 1391.

Paraules clau: Regne de Mallorca, jueus, préstecs, inversors, segle XIV.

Abstract: In the second half of the fourteenth century within the Jewish community several families who struggle to control and represent the interests develop Hebrews. Also, at this very moment, some Jewish farmers resort to credit and generate a truly interesting investor-provider relationship. In the text these families and internal and external issues surrounding their operations are analyzed. A very suggestive and convulsive stage ends with the assault and destruction of the Jewish quarter of Palma in the summer of 1391.

Key words: Kingdom of Majorca, Jews, loans, investors, XIV century.

Govern, mercat i crèdit al call jueu de Palma (segle XIV)

Jordi Maíz Chacón
Professor-Tutor del CA UNED Illes Balears
jmaiz@palma.uned.es

Els estudiosos sobre l'edat mitjana es troben amb algunes problemàtiques molt significatives envers les fonts que caldria recordar. Per una banda, bona part de les restes documentals conservades sobre intercanvis econòmics que afecten els jueus es localitzen a diferents arxius amb protocols notarials amplis i dispersos a la vegada. La inexistència arxivística ens genera ocasionalment una falta de continuïtat en les sèries numèriques conservades o la impossibilitat de seguir alguns individus, societats u operacions que hom pot considerar significatives. D'altra banda, la irregularitat de les sèries documentals i les –fonamentalment– numèriques, manifesten greus problemes a l'hora de realitzar comparatives entre diverses etapes o regnats del món medieval. També la major part de les fonts conservades, les quals estan realitzades per notaris cristians amb tot els problemes que això podria significar. Per tot això, l'objecte del nostre estudi, gaudeix d'una problemàtica i dificultat significativa, que no debades manifesta també exemples documentals força interessants.

L'estructura interna del call de Palma no es diferencia gaire d'altres organitzacions jueves del seu voltant, de la corona d'Aragó o d'altres desenvolupades arreu de la Mediterrània, amb una estructura jeràrquica molt tancada, donada a l'especialització dels seus individus i a l'organització d'elits o grups de pressió significatius.[1] Considerem que la ubicació geoestratègica de l'illa i el Regne de Mallorques, genera oportunitats que tal vegada no podríem trobar a altres indrets del segle XIII i XIV.[2] Analitzar la situació de les Balears a l'edat mitjana cristiana es realitzar un esforç de recreació històrica que passa per entendre la situació del nostre subjecte en un context molt més ampli. No podem entendre la connexió món rural-estructura financera ciutat, sense establir unes idees generals sobre la situació de la Ciutat de

1 PONS, A. (1984). *Los judíos del Reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*, Palma: Miquel Font Editor; BERNAT, M. (2005). *El call de ciutat de Mallorca*, Palma: Lleonard Muntaner Editor; MAÍZ, J. (2010). *Viure al marge. La vida quotidiana dels jueus de Mallorca (segles XIII-XIV)*, Palma: Lleonard Muntaner Editor.

2 MAÍZ, J. (2010). *Los judíos de Baleares en la baja edad media. Economía y política,* Madrid: UNED.

Mallorques poc després de la conquesta cristiana de 1229. Des del segle XIII, des de la conquesta, els usuaris del crèdit seran amplis i diversos. Els soldats a un territori de frontera, els nouvinguts amb les cartes de franquesa i les condicions establertes per la repoblació, faciliten l'arribada d'un grup de jueus i d'altres que ja hi eren, que es dedicaran als intercanvis econòmics o a altres activitats significativament prolífiques.

Amb tots els problemes que podem imaginar per seguir el rastre d'operacions econòmiques desenvolupades anys enrere, les evidències mostren un panorama molt complex, on jueus, cristians i musulmans operen al segle XIII per tal d'assegurar les seves empreses i les necessitats més bàsiques. Els jueus establerts a l'illa de Mallorca, i concretament als primers nuclis poblacionals a l'antiga Mâdina Mayûrqa, elaboren operacions amb camperols, esclaus musulmans, diverses administracions i amb el propi Jaume I el Conqueridor. Entre la problemàtica assenyalada caldria afegir l'existència de diferents documents escrits per la comunitat jueva de Mallorca al llarg de l'edat mitjana i que per la llengua en què estan escrits (hebreu o també en judeo-àrab) no sempre ens són accessibles a alguns historiadors. Cal recordar que conservem documents cabdals de la comunitat com els *Ketubah* o actes esponsalicis, les *Responses* que alguns rabins feien a la seva comunitat o d'altres de menor significació.[3]

En relació a les fonts, com podem trobar totalment lògic, alguns ens demanaven on són els documents produïts per les escrivanies hebrees o per les diferents institucions que fan referència a les activitats econòmiques d'aquesta minoria. Com qualsevol altre grup, bona part de les activitats desenvolupades pels comerciants, operadors i creditors han deixat constància documental als nostres arxius. Qualsevol investigador que s'apropi als diferents protocols notarials conservats per exemple a l'Arxiu Capitular de Mallorca trobarà regularment registres amb operacions de vendes, canvis o crèdits en els quals es conserva una anotació al marge amb grafies hebrees. En aquesta línia de recerca, Idan Pérez ha pogut revaloritzar un document molt significatiu del call mallorquí del segle XIV: el *Codex 122* de l'Arxiu del Regne de Mallorca. El document és un *pinqas*, un llibre de comptes d'un creditor que inclouria anotacions i quantitats prestades. Es tracta d'un document aïllat, sense continuïtat temporal, que inclou notícies de la segona meitat del segle XIV (1365-1390). El text recull 750 préstecs del jueu Magaluf Mili fets amb cristians i també jueus.

[3] El cas de la comunitat mallorquina: EPSTEIN, I. (1968). *The Responsa of Rabbi Simon ben Zemah Duran as a Source of the History of the Jews in North Africa*, New York: Ktav. Hi ha també una versió catalana *Les responsa del rabí Simó Ben Tsémakh Duran: una font per a la història dels jueus del nord d'Àfrica*, Palma: Lleonard Muntaner Editor, Palma, 2001. Veure també: BLASCO, M.; MAGDALENA, J.R. (2004). *Fuentes para la historia de los judíos de la Corona de Aragón: los «Responsa» de Rabí Yishaq Bar Séset Perfet de Barcelona: 1368-1408*, Barcelona: PPU.

L'estudi recull també els documents o cèdules que M.À. Lozano va publicar fa uns anys.[4] Aquestes cèdules són contractes d'obligació (de *comanda*) signats davant d'un notari cristià, dipositari de la fe pública, on apareixen dues parts diferenciades, una primera part escrita en caràcters llatins en llengua catalana (una de les cèdules està escrita en llatí), i una segona part escrita en caràcters hebreus en judeo-àrab. Amb la fórmula establerta, sembla que el notari cristià exercia de testimoni mediador entre les parts, el creditor i el seu client, el prestatari entregava la quantitat del préstec i per l'altra banda l'usuari quedava sotmès a un contracte d'obligació davant d'un notari. Les cèdules conservades manifesten activitats que també documentem a altres fons arxivístics com els protocols notarials conservats a altres arxius illencs. Tot i que hi ha evidències dels préstecs de jueus amb jueus, la major part de les activitats dels creditors jueus s'exercien amb població cristiana de l'àmbit rural o de la Ciutat de Mallorques. D'altra banda, els documents també confirmen que la major part dels contractes són de quantitats econòmiques no molt elevades.

És evident que Magaluf Mili no va ser l'únic jueu que es va dedicar al préstec durant el segle XIV a l'illa de Mallorca i, per això, més endavant analitzarem les operacions desenvolupades per altres operadors contemporanis a les seves activitats. Sens dubte, la transcripció de documents cabdals per a l'estudi de les activitats econòmiques jueves com l'esmentat *pinqas*, certifiquen l'existència de registres d'entrada i de sortida de capitals. El document és un llibre de comptes d'un banquer jueu on sintetitza les activitats, les quantitats, els destinataris i les quotidianitats de la seva feina. El *Codex 122* és un registre personal d'un dels creditors més significatius del call jueu de Mallorca de la segona meitat del segle XIV. La comptabilitat conservada al manuscrit està ordenada per viles o poblacions, i s'hi registren les activitats realitzades a la major part de l'illa de Mallorca. Les anotacions i operacions, a més de la Ciutat, també recullen dades de Deià, Manacor, Campanet, Felanitx, Llucmajor i Sóller entre d'altres localitats. Certifiquem, a més a més, les operacions que ja teníem documentades als protocols cristians del segle XIV,[5] i especialment, a les reclamacions realitzades per diversos jueus després dels atacs i dels impagaments arrel de l'atac al call de 1391.[6]

En la majoria de casos conservats, per exemple als propis registres de Magaluf Mili, no s'especifica l'interès aplicat a les operacions. Els protocols notarials, el *pinqas* i altres testimonis documentals, com a norma general, sols constaten la suma

4 LOZANO, M.A. (1985). «Algunos documentos en judeo-árabe relativos a la usura y el cambio monetario en el s. XIV del Archivo Histórico del Reino de Mallorca», *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebráicos*, 34.2, pàg. 93-108; *Idem* (1986). «La historia judía de Mallorca en el siglo XIII a través de sus documentos», *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebráicos*, 35.2, pàg. 53-80.

5 MAIZ, J. (2009). «La fiscalitat indirecta i el crèdit hebreu al regne medieval de Mallorca», CATEURA, P. (ed.). *Recaptar per a pagar deutes: el Codex 29 de l'Arxiu del Regne de Mallorca (1390)*, Palma: El Tall, pàg. 99-111.

6 *Idem* (2009). «Els mètodes crediticis jueus a la Mallorca medieval», CATEURA, P. (ed.). *El crèdit i el sistema financer del Regne de Mallorca (segles XIV-XV)*, Palma: Edicions UIB – Consell de Mallorca, pàg. 147-163.

total del préstec, i –en alguns casos– el termini de devolució. Això no obstant, en certes ocasions, hi compareix el tipus d'interès aplicat, com per exemple en anotacions comptables del *Còdex 122*. El manuscrit constata l'existència de quantitats prestades amb una oscil·lació d'entre un 10% i un 20% d'interessos.[7] Freqüentment, la transgressió d'aquesta franja econòmica és motiu de queixa per part d'individus o entitats cristianes, ja que consideren que les aplicacions de tipologies creditícies superiors o a l'entorn del 20% caldria situar-les sota el qualificatiu d'usureres. Totes aquestes xifres, emperò, perdrien significat si les allunyem de l'entorn on varen ser produïdes. Per entendre el complex univers del call jueu, caldria situar la família Mili a l'interior i a l'exterior del barri jueu de Palma. Aquest exercici implica situar-los en una lluita de bàndols de l'aljama balear a mitjan i a la segona meitat del segle XIV.

Sense poder aclarir fins aleshores el grau de parentiu, si es que n'hi ha, entre Magaluf Mili i altres jueus presents a Mallorca després de 1391, m'agradaria destacar que com a mínim, hi ha presència documental del llinatge més enllà del fatídic any de l'assalt al call. Per exemple, la llista de conversos d'octubre de 1391, assenyala la presència al call del convers Gabriel Mili (abans anomenat Ayon Mili) i del convers Francesc Sagarriga (abans anomenat Jucef Mili), de Dolsa vídua de Sayt Mili i de Vitala vídua del creditor Magaluf Mili.[8] També conservem la llicència atorgada al jueu convers Sayt Mili per part del Governador de Mallorca amb la qual marxà a Barberia,[9] els *guiatges* concedits a Vidal Mili per operacions a Honein l'any 1404[10] o el convers Francesc Sagarriga (abans anomenat Jucef Mili) que entre 1417 i 1418 era l'arrendador del sisè del vi jueuesc entre 1417 i 1418.

L'àmplia xarxa familiar podia permetre a Magaluf Mili operar en el call del Palma sense una clara oposició aparent. Alguns dels seus familiars assoliren quotes de poder significatives en les diverses institucions de la comunitat jueva. Així per exemple, a la documentació conservada compareixen operadors soci-religiosos, com el cas de Sadia Mili[11] o Magaluf Mili[12] secretari de l'aljama de Palma l'any 1370. Sembla també significativa la relació establerta entre la família Mili i els Faquim mitjançant el matrimoni entre Sayt Mili i Dolça, aleshores neta del poderós creditor jueu Jucef Faquim. Les referències en el testament a l'hospital constituït per Sayt al call de Palma són també molt significatives.[13] Si bé la major part de les operacions contingudes al *pinqas* recullen els crèdits anotats als quaderns de Magaluf Mili, el

7 PÉREZ, I. (2011). *Edició i estudi filològic d'un manuscrit aljamiat trilingüe (MS. 122 de l'Arxiu del Regne de Mallorca) del segle XIV*, Tesis Doctoral, Barcelona: Universitat de Barcelona. Vegeu per exemple els f. 18v, 22r, 49v o 57v.

8 ARM, Pregons, 1391, f. 58-67v.

9 ARM, Guiatges, 5, f. 37v, gener de 1394.

10 ARM, Guiatges, 6, f. 110, agost de 1404.

11 ACM, Notari Joan Clavell, Prot. Not. 14.633, f. 240r-242v.

12 *Idem*, f. 116v.

13 AGUILÓ, E. de K. (1901-1902) «Documents curiosos del segle XIV. Testament de Sayt Mili, juheu, fundador d'un hospital en el Call de Mallorca», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* [Palma], IX, pàg. 203-204.

mateix document i la recerca documental evidencia l'existència d'altres individus de la família relacionats amb operacions bancàries. Amb operacions econòmiques de préstec, hi apareix el Rabí Mili,[14] Jucef Mili[15] i també a la zona de Manacor Abrahim Mili,[16] tot i que les seves operacions són molt poc significatives (en nombres relatius) en comparació amb Magaluf.

Les operacions de la família Mili, coincideixen amb l'esplendor de bona part de la comunitat jueva de Mallorca. Després de la pesta negra de 1348, un grup considerable de jueus presents a Mallorca sotmetran els seus negocis a les tècniques més noves del moment. La utilització comptable dels nous recursos financers arribats a Mallorca, l'eclosió mercantil i la dinàmica del moment, generen també certs recels entre la comunitat jueva i la comunitat cristiana després de 1348.[17] Una problemàtica que també es manifesta amb dinàmiques endògenes, com l'observada lluita de bàndols que sorgeix arrel de les noves tensions en el si de la comunitat. La família Mili veurà com a l'aljama balear dues gran famílies se'n disputen el control. Per una banda els Faquim i per l'altra els Natjar, ambdues amb operacions creditícies importants i que tractarem d'explicar breument.

A la segona meitat del segle XIV, una nova generació de jueus emergeix en el mercat del crèdit. Ja des de la conquesta de Mallorca de Jaume I l'any 1229, apareixen alguns operadors jueus que aprofiten les condicions excepcionals de les Balears per oferir petites quantitats econòmiques a esclaus, soldats i camperols.[18] Ara, desenvolupades les seves estructures comercials i econòmiques, les xarxes de solidaritat i els fluxos econòmics, sorgeixen nous subjectes molt més especialitzats en aquestes operacions econòmiques i de les quals conservem molta més documentació arxivística. Les evidències ens fan pensar en l'aparició de jueus que actuen com a banca privada (el cas de Magaluf Mili) o jueus, relacionats amb el comerç a gran escala, que han fet fortuna i préstecs a les noves institucions municipals i –principalment– als camperols (el cas de les famílies Faquim, Natjar o Sussen). Aquesta nova generació de llinatges jueus constata la notable presència de jueus provinents del nord d'Àfrica, grup que assolí les més altes quotes de poder dins del funcionariat de la corona d'Aragó en els regnats de Jaume I[19] el conqueridor o de Jaume II de Mallorca,[20]

14 ARM, *Còdex 122,* f. 28V, 58v. PÉREZ, I. *Edició i estudi filològic d'un manuscrit aljamiat trilingüe...*

15 ACM, Notari Joan Clavell, Prot. Not. 14.632, f. 126v.

16 *Idem.* f. 129v.

17 MAÍZ, J. (en premsa). «Cristians i jueus a la Mallorca medieval. Negocis, relacions i expulsió (s. XIV)», *II Seminari d'Estudis Medievals 'Crisi: decadència o transformació? problemàtiques i contextos a la baixa edat mitjana*, Palma: Edicions UIB.

18 MAIZ, J. (2009). «Els mètodes crediticis jueus...

19 BURNS, R.I. (1981). «Jaume I i els jueus», *Jaume I i els valencians del segle XIII*, Valencia: Tres i Quatre, pàg. 149-236.

20 MAÍZ, J. (2004). «Política, economía y fiscalización de un espacio urbano. El establecimiento de la aljama de los judíos en la Mallorca cristiana», *Espacio, Tiempo y Forma. Serie III. Historia Medieval*, 17, pàg. 381-397; (2010). *Los judíos de Baleares en la Baja Edad Media. Economía y política*, Madrid – La Coruña: UNED / Netbiblo.

durant els quals la dinàmica establerta quedà enfortida mitjançant una interrelació de protecció per part de la monarquia i de préstecs significatius per part de l'aljama o d'individus jueus particulars. Aquesta dinàmica sembla desenvolupar-se també en processos similars a entitats urbanes de la corona d'Aragó com el cas de Barcelona[21] o de València.[22] Destaca també un canvi significatiu present a les acaballes del segle XIV, que tal vegada existia temps enrere però que no tenim tant documentat: el préstec entre jueus. La usura, entesa com un interès excessiu en una operació de crèdit, era també entesa als textos sagrats amb una visió negativa. La Torà, el Talmud i el Misnà, reiteren aquesta visió del préstec amb interès ja sia elevat o ja sia petit.[23] Aquestes prohibicions explícites als llibres cabdals de la religió jueva, dificulten el seguiment de les operacions econòmiques esmentades, fet que també facilita que alguns historiadors considerin possible l'existència de préstec entre jueus que s'encobririen amb la utilització de cristians com a testaferros. És a dir, algunes operacions entre jueus i cristians amagarien quantitats prestades entre jueus amb la finalitat de no transgredir la norma religiosa de forma tant evident.[24]

Per una banda, Jucef Faquim era un mercader que havia recorregut món fent negocis i operacions a diversos indrets i s'establí a Mallorca arran del seu matrimoni, del qual desconeixem l'origen. N'hi ha qui localitza els Faquim a Barcelona, tot i que altres autors com Jaume Riera,[25] dissenteix de la possibilitat d'establir-ne un origen barceloní i aposta per un nord-africà. Sigui com sigui, es ben cert que Jucef Faquim estarà a Mallorca bona part de la segona meitat del segle XIV. Jucef Faquim vivia al call de Palma, tenia una casa molt gran, prop del portal del Temple i prop també d'un altre resident il·lustre del call de Ciutat de la segona meitat del segle XIV, Cresques Abraham.[26] Amb la protecció de Pere el Cerimoniós, forjarà un poderosa xarxa d'activitats econòmiques i polítiques, que inclouen el reconeixement d'ell i del seu fill Mosse Faquim com a familiars reials.[27] La diversificació dels negocis dels operadors sembla evident. No només pel volum de les seves activitats sinó també per la quantitats d'empreses que alhora tenien en marxa. Les activitats econòmiques

21 FERNANDEZ-CUADRENCH, J. (2007). «El crèdit jueu a la Barcelona del segle XIII», Barcelona: *Quaderns d'Història*, 13, pàg. 157-196.

22 GARCÍA, J. V. (1993). «Puresa i negoci. El paper dels jueus en la producció i comercialització de queviures a la Corona d'Aragó», *Revista d'Història Medieval*, 4, pàg. 161-182; (2002). *Vivir a crédito en la Valencia medieval. De los orígenes del sistema censal al endeudamiento del municipio*, Valencia: Universitat de València.

23 CANTERA, F. (1932). *La usura judía en Castilla,* Salamanca: Establecimiento Tipográfico de Calatrava.

24 MAGDALENA, J.R. (1988). *Judíos y cristianos ante la 'Cort de Justícia' de Castellón*, Castelló: Diputació de Castelló; CRESPO, M. (2002). «Judíos, prestamos y usuras en la Castilla medieval. De Alfonso X a Enrique III», *Edad Media. Revista de Historia*, 5, pàg. 179-215.

25 RIERA, J. (2009). «Jucef Faquim, jueu de Mallorca (segle XIV)», *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in Honorem*, II, Palma: Amics del Museu de Mallorca, pàg. 81-94.

26 A la llista de conversions d'octubre de 1391, són diverses les ocasiones en les que s'utilitzen com a fites propietats de la família Faquin (Samuel, Mosse, Jucef), com per exemple *Mahabuf Faquim. –Johannes Amat. –Hospitium prope portam majorem Calli.* Vegeu ARM, Pregons, 1391, f. 58-67v.

dels Faquim van més enllà dels préstecs econòmics directes, també, i això era bona part de la seva fortuna econòmica, generalitzen operacions mercantils a gran escala. La importació de béns, la compra a gran escala de cereals o el bescanvi de productes de la Mediterrània era més que evident. La diversificació dels seus negocis inclou la importació de béns a gran escala (com els cereals) o la compravenda de béns a Mallorca, a Barcelona, al Magrib o a altres indrets de la Mediterrània. El testimoni del propi Jucef Faquim afirma que paga molts impostos i que la majoria del seus béns són mercaderies sotmeses a risc, escampades per diverses parts del món per terra i per mar, i que els secretaris del call de Palma el fan pagar com si estigues a Mallorca.[28] Contra Jucef Faquim van realitzar-se diverses acusacions per part d'individus del call de Palma, entre ells el seu propi fill Mosse Faquim, qui afirma que el seu pare ha trobat tresors, o altres acusacions en què es comenta que ha menyspreat la religió catòlica (escoltant missa i fent una falsa conversió amb gestos), la religió jueva (menjant porc en dissabte o bevent vi cristià) i la religió musulmana (realitzant oracions musulmanes als seus captius musulmans).[29]

L'any 1359, Pere el Cerimoniós afirma que Jucef Faquim porta més de quinze anys al servei de la comunitat. En realitat, el monarca no especifica si el jueu resta al servei de la comunitat jueva o al servei dels interessos de la pròpia institució règia. Probablement, les accions de Jucef són això, una simbiosi dels seus interessos personals amb accions públiques i privades que beneficien els seus negocis, els negocis del conjunt de la comunitat i els de la monarquia. L'any 1359 representa una aposta del monarca per Jucef Faquim: l'hi atorga un privilegi reial segons el qual l'eximeix d'exercir càrrecs en el conjunt de les institucions jueves. Malgrat tot, aquests avantatges no signifiquen la desaparició del personatge de l'esfera pública, per exemple, si ja havia exercit com a secretari de l'aljama els anys 1347, 1357 o 1359, també per raons diverses hi participarà els anys 1362 i 1372.

Entre 1377 i 1380, la tensió i els problemes per controlar el call de Palma augmenten. L'inici d'un procés judicial contra Jucef Faquim i el seu fill en generarà nous envers la família dels Natjar. El juliol de 1377, el monarca Pere IV sobreseu les accions judicials contra la família Faquim; un mes més tard seran anomenats familiars reials. Les disposicions del monarca seran determinants i els anys 1378 i 1379 rebran senglars privilegis mitjançant els quals la seva família, els Faquim, estarà sotmesa només a les ordres del Governador Reial de Mallorca, en línia directa amb el propi monarca. El propi rei ordenarà que estigui present Jucef Faquim a tots els consellers i parlaments per assessorar.[30]

Les disputes entre les famílies jueves més significatives del call de Palma caldria situar-les pocs anys després de la pesta negra. Amb molta seguretat, els diversos bàndols i interessos permetran a la monarquia de la corona d'Aragó augmentar la

27 ACA, Cancelleria Regia, 1437, f. 138v-184r.
28 RIERA, J. «Jucef Faquim, jueu de Mallorca...
29 ACA, Cancelleria Regia, 1.993, f. 170v-172.
30 RIERA, J. «Jucef Faquim, jueu de Mallorca...

pressió fiscal i social sobre la minoria jueva. Amb un rerefons que inclou la problemàtica econòmica de l'època i la lluita entre el poder municipal i el reial, es visualitza la lluita entre les diferents famílies i clans jueus presents a Mallorca. La lluita esgarrifadora per controlar el si de les institucions pròpies, inclou el secretariat i altres representacions comunitàries. Per una banda, la família Faquim, protegida per la monarquia, i per l'altra, els Mili i els Natjar; tres grups relacionats amb el crèdit, amb les mercaderies i amb altres activitats prou rentables a la Mallorca del segle XIV.

Per finalitzar el triangle de grans famílies jueves dedicades al préstec a la segona meitat del segle XIV, caldria sintetitzar breument les operacions desenvolupades per Magaluf Natjar. En aquesta ocasió, la major part de les seves operacions estan relacionades amb el crèdit rural i concretament amb la zona nord de l'illa de Mallorca (Pollença, Muro i Alcúdia).[31] Tot i les informacions intermitents que sobre la família hem trobat, fins aleshores, cal situar-los al call de Palma vers els anys trenta del segle XIV, data en què ja tenim documentada la presència de Lahia Ben Hayon Natjar i Maimo ben Hayon Natjar, ambdós presents a un document judicial per una disputa sobre el testament del segon, mort sense testar a la zona d'Anfa.[32] La notorietat de la família augmentarà a la meitat de segle quan Moxí Natjar, segurament el pare de Magaluf Natjar, participa a la reunió de notables de l'aljama.[33]

Les operacions a la vila de Pollença, per exemple, inclouen un préstec amb la seva universitat l'any 1370 de 1.045 lliures, una quantitat molt significativa per una entitat no molt gran demogràficament. També a finals dels anys setanta, Magaluf Natjar operarà a Muro amb altres préstecs.[34] Les emissions de censals i el pagament dels deutes amb aquestes viles semblen estar relacionades amb l'endeutament municipal progressiu i també amb la problemàtica vers les crisis agrícoles dels anys setanta i també la manca de fluxos financers de les entitats locals. Per exemple, a la localitat d'Alcúdia, hi ha un pagament sobre un censal a Ayon Natjar amb un interès del 8%[35] i posteriorment un préstec amb la mateixa persona de 100 lliures amb un interès del 20%.[36]

Podem considerar que Magaluf Natjar i les seves actuacions estaran concentrades en una zona concreta al nord de l'illa de Mallorca, a les viles de Muro, Pollença i Alcúdia; tot i això –sense descartar que l'origen sigui el mateix– també el localitzem prestant a individus com el sastre Pere Beneunguti, qui reconeix una comanda-préstec per valor de 27 lliures l'any 1373[37] o Antoni Puigdorfila, amb una comanda-préstec per valor de 116 rals d'or amb una operació amb Hayon o Ayon

31 MAYOL, A. (2000). *Finances i fiscalitat medievals: ingrés i despesa dels municipis francs de Mallorca: Alcúdia, Muro i Pollença 1350-1460*, Palma: Universitat de les Illes Balears, Memòria d'Investigació.

32 ACM, Prot. Not. 14.544, f. 17-17v.

33 APSE, Pergamins, 303.

34 AMM, Llibre 1.150, f. 80v. Document citat a: MAYOL, A. (2000). *Finances i fiscalitat medievals...*

35 ADM, MSL, 245, f. 38v. Document citat a: MAYOL, A. (2000). *Finances i fiscalitat medievals...*

36 *Idem. f. 48v.*

37 ACM, Pere de Cumba, Protocols Notarials, 14.609, f, 13v.

Natjar.[38] En la majoria dels casos, les operacions consistiran en crèdits a institucions locals, petits artesans o camperols de les zones rurals, amb un percentatge d'interès variable i fins i tot elevat, que podrien situar entre un 10 i un 20%, a retornar en un període inferior a un any i amb quantitats també variables en funció de l'objecte de l'operació.

Les activitats de les famílies ressenyades com els Mili o els Natjar, evidencien un fort i progressiu endeutament de les hisendes municipals i també dels particulars. Com a recurs, els habitants i les institucions de la segona meitat del segle XIV, tal i com han comentat alguns especialistes en la temàtica, acudiran a dues sortides. La primera, serà recórrer al crèdit privat amb uns interessos propers al 10%, operacions acompanyades de préstecs a camperols per comprar llavors, per menjar, per comprar roba o altres estris fins a la seva recuperació amb les collites.[39] L'interès elevat d'algunes d'aquestes operacions que podem qualificar d'urgència, superen sovint el 20% d'interès, això va generar fortes protestes par part dels 'clients' del mercat del crèdit. Les disposicions sobre el préstec amb condicions abusives estan presents des de l'època de la conquesta cristiana de Mallorca.[40] A mitjan segle XIV, fins i tot conservem algunes reclamacions econòmiques de cristians envers jueus per tal de recuperar quantitats econòmiques que –en concepte d'usura–[41] s'han cobrat de més.[42]

La segona sortida, com a alternativa a la situació econòmica de la segona meitat del segle XIV i amb la problemàtica de recórrer a un crèdit privat cada vegada més elevat, serà l'emissió de deute públic a la Universitat de Mallorques.[43] Encara que hi ha alguna referència anterior, les emissions caldria situar-les a l'entorn de l'any 1355 i amb un augment significatiu els anys de males collites i problemàtiques vàries. El nou recurs manifesta l'existència de problemes per pagar préstec a nivell municipal, els forts interessos i també no poder pagar les quantitats, una bona mostra de la situació de l'administració local, la qual sembla esgotada.

38 ACM, Pere de Cumba, Prot. Not. 14.609, f, 23v-24.

39 A finals del segle XIII, alguns camperols de Ciutat evidencien aquestes operacions. ARM, Escrivania de Cartes Reials, 352, f. 74v.

40 RIERA, J. (2010). «Les disposicions de Jaume I sobre les usures dels jueus: informe preliminar», *Imago temporis. Medium Aevum*, 4, pàg. 519-536.

41 Ver les temàtica hi ha estudis significatius i visions diferents. Per començar: RUIZ, F. (1987). «Usura judía y prestamo eclesiástico», *Encuentros en Sefarad: Actas del Congreso Internacional « Los Judios en la Historia de España»* / coord. por Francisco Ruiz Gómez, Manuel Espadas Burgos, pàg. 71-102; HERNANDO, J. (2000). «De la usura al interés, crédito y ética en la baja Edad Media», *Aragón en la Edad Media: sociedad, culturas e ideologías en la España bajomedieval : sesiones de trabajo : Seminario de Historia Medieval*, pàg. 55-74; del mateix autor (1983). «Una obra desconeguda de Francesc Eiximenis: El "Tractat d'usura"», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 4, pàg. 129-148; CERVERA, J. (2008). «La prohibició de la usura a la Torà: evolució d'una utopia», *El matrimoni i l'ús dels béns en la Bíblia*, pàg. 57-100.

42 ACM, Arxiu Històric, 2, f. 21v, 44v.

43 CATEURA, P. (1998). *El Regne esvaït, desenvolupament econòmic, subordinació política, expansió fiscal (Mallorca 1300-1335)*, Palma: El Tall Editorial; (2001). *La Trentena esgarrifadora. Guerra i fiscalitat (el regne de Mallorca, 1330-1357)*, Palma: El Tall Editorial.

L'emissió de deute públic a les viles genera l'existència d'un nou mercat financer amb millors possibilitats de finançament per part de les administracions, conseqüentment els interessos a pagar s'abaratiran. La situació, emperò, coincideix amb un fort endeutament dels pagesos i artesans per les contínues crisis econòmiques i agràries que saquejaren l'economia insular i per la forta pujada d'impostos conseqüent a les diferents guerres que la monarquia afronta i per la baixada d'ingressos. La escassetat de cereals al regne de Mallorca és prou coneguda. Hom detecta que en els moments esmentats, compareixen mercaders i prestataris jueus que compren grans quantitats de blat i que operen amb el bescanvi de productes alimentaris; els guanys, més que estar assegurats ara també són majors.[44] Moltes universitats locals compren grans quantitats de blat a jueus mercaders per abastir la botiga de la vila, situació que empitjorarà el context social de final del segle XIV a Mallorca.[45] Fins i tot, hi ha reclamacions realitzades per jueus sobre impagament en les quals comenten la possibilitat de cobrar en cereals.[46]

Tampoc caldria magnificar o maximitzar les operacions, en realitat aquesta punta de l'iceberg del món del crèdit no sembla amagar un nombre d'operadors molt gran, o en tot cas, el percentatge d'operacions desenvolupades estan majoritàriament controlades per poques famílies. Si llevem els llinatges analitzats com els Faquim, Mili o Natjar, el nombre de crèdits oferts i documentats fins aleshores per altres famílies es redueixen considerablement. Només alguns individus com Selamó Sussen[47] o Bonjueu Mosse[48] també oferiran petites quantitats econòmiques a la primera meitat del segle XIV. Això no obstant, no elimina una tipologia de crèdits ocasionals i puntuals ofertes per altres jueus en moments concrets. El debat sobre l'existència quasi en exclusivitat d'activitats de préstecs jueus ha generat fins i tot un debat molt significatiu.[49] Sens dubte, a petites entitats rurals catalanes o d'altres

[44] Sobre l'abastiment de blat de les ciutats veure: MUTGÉ, J. (2001). «L 'abastament de blat a la ciutat de Barcelona en temps d'Alfons el Benigne (1327-1336)», *Anuario de Estudios Medievales*, 31.2, pàg. 649-691; MIQUEL, R. (1995). «L'abastiment de blat a la ciutat de Tarragona segons les actes del Consell Municipal de 1406», *Actes*, 2, pàg. 121-138.

[45] Fins i tot el monarca felicita als jurats per la protecció als jueus que han comprat gran quantitat de cereals en els anys de l'escassetat: *Códice Pueyo*, f. 70.

[46] ARM, Governació LLC, 44. 306v i LLC, 54, f. 143v.

[47] El cas de Salomó Sussen, qui actua fonamentalment als anys vint i cinquanta del segle XIV. Vegeu per exemple: ARM, Protocols, 355, f. 125v-161, ARM, Protocols, 656, f. 191.

[48] El jueus Bonjueu Mosse, era probablement originari d'Inca, operava a diverses entitats rurals els anys trenta i quaranta del segle XIV. ARM, Notari Bernat Roca, R-12, ARM, Notari Pere Terriola, T-388, f. 57-71v.

[49] EMERY, R. W. (1959). *The jews of Perpignan in the thirteenth century*, New York; (1980). «Les juifs en Conflent et en Vallespir (1250-1415)», *Conflent, Vallespir et Montagnes catalanes. Actes LI Congrès Fédération Historique du Languedoc Mediterranéen et du Roussillon*, Montpellier, pàg. 85-91; ABULAFIA, D. (1992). «From privilege to persecution. Crown, church and synagogue in the city of Majorca, 1229-1343», *Church and City, 1000-1500. Essays in Honour of Christopher Brooke*, Cambridge: Cambridge University Press, pàg. 111-126; (1995). «Jews, Christians and Muslims in the Catalan Kingdom of Majorca, 1229-1343», *Rapports entre juifs, chrétiens et musulmans. Eine Sammlung von Forschungsbeiträgen*, Hakkert: Amsterdam, 243 pàg.

indrets,[50] s'evidencia aquesta tensió entre la documentació, la poca presència jueva en termes demogràfics i les seves activitats creditores. En canvi, a les zones rurals de Mallorca, la presència jueva està també relacionada amb altres activitats de dinàmica mercantil o artesanal.

Al marge dels tòpics habituals que manifesten les idees que el cristians tenen prohibida la usura[51] o que els jueus no podien tenir terres, és cert que alguns jueus es dediquen al crèdit perquè volen, perquè els reporta grans guanys econòmics i per les seves habilitats empresarials, comptables o lingüístiques. Historiadors com Michael Toch,[52] Joseph Schatzmiller,[53] Maristella Botticini i Zvi Eckstein[54] algunes de les avantatges corporatives a altres indrets que podrien també estar presents a la Mallorca del segle XIV. Les operacions de Magaluf Mili, Astruc Natjar o Jucef Faquim, clarifiquen per una banda la possessió de capital per poder invertir en mercaderies o en crèdit amb interès; per una altra banda, tots tres manifesten tenir desenvolupades xarxes de redistribució del seu capital a escala local o regional; i finalment, desenvolupen –mitjançant tècniques comptables i legals– les possibilitats no només d'establir mecanismes notarials per anotar quantitats econòmiques prestades, sinó també el coneixement i les possibilitats per fer i exigir el compliment dels contractes que han establert. Per tot això, no només cal tenir opcions econòmiques que facilitin els intercanvis, sinó les condicions de formació necessàries i un mercat, com el del crèdit rural, amb les necessitats més que evidents rere les crisis del segle XIV i les epidèmies i les mortalitats contínues. Amb els tres elements, l'èxit de les seves empreses eren més que lògic, ara només calia repartir-se les quotes de poder i mercat, i evitar enfrontaments directes entre ells. Però tot i així, també sí que

50 DENJEAN, C. (1998). «Le crédit juif dans les campagnes cerdanes au XIIIe et XIVe siècle», *Actes des XVIIes Journées Internationales d'Histoire de l'Abbaye de Flaran 'Endettement paysan et crédit rural dans l'Europe Médiévale et Moderne'*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, pàg. 185-197; (2006). «Crèdit jueu i usures cristianes a les viles rurals catalanes a la fi del segle XIII. El jueu Issach Biona, el corredor Guillem Franchea i els canvistes de Barcelona: un mercat d'usures i barates a Vilafranca del Penedès a la fi del segle XIII», *Revista de Dret Històric Català*, 6, pàg. 259-283; FERNÁNDEZ-CUADRENCH, J. (1997). «Crèdit jueu i solidaritat vilatana en el Vallès del segle XIII», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XV, pàg. 43-58.

51 Jacques le Goff justifica que a l'edat mitjana sorgeix una diferenciació abans inexistent per justificar l'aplica de cert interès en determinades operacions econòmiques. L'interès serà considerat com a legal en operacions creditores, però l'interès abusiu conegut com usura va reservar-se per operacions considerades com il·legals. LE GOFF, J. (1996). *La bolsa y la vida. Economía y religión en la Edad Media*, Barcelona: Gedisa, p. 26.

52 TOCH, M. (2003). *Peasants and Jews in Medieval Germany. Studies in Cultural, Social and Economic History*, Londres: Ashgate Variorum.

53 SCHATZMILLER, J. (1977). «Contacts et échanges entre savants juifs et chrétiens à Montpellier vers 1300», *Chaiers de Fanjeuax*, 12, pàg. 337-344; (2000). *Les juifs, les chrétiens et le prêt d'argent dans la société médiévale*, París: Diffusion Les Belles Lettres; (2013). *Cultural Exchange: Jews, Christians, and Art in the Medieval Marketplace*, Nova Jersey: Princeton University Press.

54 BOTTICINI, M.; ECKSTEIN, Z. (2012). *The Chosen Few: How Education Shaped Jewish History*, 70-1492, Nova Jersey: Princeton University Press.

es manifestaren les contradiccions i els enfrontaments entre 1359 i 1391, sense que hi ha hagués un guanyador final, ja que les circumstàncies que marquen la fi parcial del call de Palma evitaren una recuperació total de les seves activitats. La tardor del crèdit jueu a la Mallorca del segle XIV havia arribat, amb tot, la desaparició de les activitats creditores, que va ser pràcticament total.

BIBLIOGRAFIA

ABULAFIA, David (1992). «From privilege to persecution. Crown, church and synagogue in the city of Majorca, 1229-1343», *Church and City, 1000-1500. Essays in Honour of Christopher Brooke*, Cambridge: Cambridge University Press, pàg. 111-126.

ABULAFIA, David (1995). «Jews, Christians and Muslims in the Catalan Kingdom of Majorca, 1229-1343», *Rapports entre juifs, chrétiens et musulmans. Eine Sammlung von Forschungsbeiträgen*, Amsterdam: Hakkert, 1995, 243 pàg.

AMADOR DE LOS RÍOS, J. (1876). *Historia social, política y religiosa de los judíos de España y Portugal,* Madrid.

BAER, Yitzhak (1985). *Historia de los judíos en la Corona de Aragón (s. XIII y XIV)*, Zaragoza: Diputación General de Aragón, 1985.

BAER, Yitzhak (1998). *Historia de los judíos en la España cristiana,* Barcelona: Riopiedras.

BERNAT I ROCA, Margalida (2005). *El call de ciutat de Mallorca*, Palma: Lleonard Muntaner Editor.

BOTTICINI, Maristella; ECKSTEIN, Zvi (2012). *The Chosen Few: How Education Shaped Jewish History*, 70-1492, Nova Jersey, Princeton University Press.

CATEURA BENNÀSSER, Pau (1992). «Problemática de los conversos mallorquines a fines de la Edad Media». A: *Congrés Internacional d'Estudis Històrics «Les Illes Balears i Amèrica»*, I. Palma, pàg. 51-56.

CATEURA BENNÀSSER, Pau (1995). «Prejuicio religioso y conflicto social en una pequeña sociedad mediterránea. El caso de Mallorca (1286-1435)», *Anuario de Estudios Medievales*, 25/1, pàg. 235-253.

CATEURA BENNÀSSER, Pau (1997). *Mallorca al segle XIII*, Palma: El Tall.

DENJEAN, Claude (1998). «Le crédit juif dans les campagnes cerdanes au XIIIe et XIVe siècle», *Actes des XVIIes Journées Internationales d'Histoire de l'Abbaye de Flaran 'Endettement paysan et crédit rural dans l'Europe Médiévale et Moderne'*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, pàg. 185-197.

DENJEAN, Claude (2006). «Crèdit jueu i usures cristianes a les viles rurals catalanes a la fi del segle XIII. El jueu Issach Biona, el corredor Guillem Franchea i els canvistes de Barcelona: un mercat d'usures i barates a Vilafranca del Penedès a la fi del segle XIII», *Revista de Dret Històric Català*, 6, pàg. 259-283.

FERNÁNDEZ-CUADRENCH, Jordi (1997). «Crèdit jueu i solidaritat vilatana en el Vallès del segle XIII», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XV, pàg. 43-58.

LE GOFF, Jacques (1996). *La bolsa y la vida. Economía y religión en la Edad Media*, Barcelona: Gedisa.

LE GOFF, Jacques (2010). *Mercaderes y banqueros en la Edad Media*, Madrid: Alianza.

LOZANO, M.A. (1985). «Algunos documentos en judeo-árabe relativos a la usura y el cambio monetario en el s. XIV del Archivo Histórico del Reino de Mallorca», *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebráicos*, 34.2, pàg. 93-108.

LOZANO, M.A. (1986). «La historia judía de Mallorca en el siglo XIII a través de sus documentos», *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebráicos*, 35.2, pàg. 53-80.

MAÍZ CHACÓN, J. (2002) «Apreciaciones sobre la part forana. Mentalidad y marginalidad en el siglo XIV mallorquín (1391)», *Mayurqa*, 28, pàg. 241-246.

MAÍZ CHACÓN, J. (2009). «La fiscalitat indirecta i el crèdit hebreu al regne medieval de Mallorca», CATEURA BENNASSER, Pau (ed.). *Recaptar per a pagar deutes: el Codex 29 de l'Arxiu del Regne de Mallorca (1390)*, Palma: El Tall, pàg. 99-111.
MAÍZ CHACÓN, J. (2009). «Els mètodes crediticis jueus a la Mallorca medieval», CATEURA BENNÀSSER, Pau (ed.): *El crèdit i el sistema financer del Regne de Mallorca (segles XIV-XV)*, Palma: Edicions UIB – Consell de Mallorca, pàg. 147-163.
MAÍZ CHACÓN, J. (2010). *Los judíos de Baleares en la baja edad media. Economia y política,* Madrid: UNED, Madrid.
MAÍZ CHACÓN, J. (2010). *Viure al marge. La vida quotidiana dels jueus de Mallorca (segles XIII-XIV)*, Palma: Lleonard Muntaner Editor.
MATES BARCO, Juan Manuel; TIRAPU MARTÍNEZ, Daniel (1993). «Crédito y usura en la legislación medieval: los judíos de Navarra en los siglos XIII y XIV», *Ius Canonicum*, 65, pàg. 379-396.
PÉREZ PONS, Idan (2011). *Edició i estudi filològic d'un manuscrit aljamiat trilingüe (MS. 122 de l'Arxiu del Regne de Mallorca) del segle XIV*, Tesis Doctoral, Barcelona: Universitat de Barcelona.
PONS PASTOR, Antoni (1984). *Los judíos del Reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*, Palma: Miquel Font Editor.
QUADRADO, José María (1886). «La judería de la ciudad de Palma en 1391», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, IX, pàg. 294-312.
RIERA I SANS, J. (2006). *Els poders polítics i les sinagogues. Segles XIII-XV,* Girona: Institut d'Estudis Nahmanides.
SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Álvaro (1970-1971). «Mallorca en el siglo XIV», *Anuario de Estudios Medievales*, 7, pàg. 166-238.
SCHATZMILLER, Joseph (1977). «Contacts et échanges entre savants juifs et chrétiens à Montpellier vers 1300», *Chaiers de Fanjeuax*, 12, pàg. 337-344.
SCHATZMILLER, Joseph (2000). *Les juifs, les chrétiens et le prêt d'argent dans la société médiévale*, París: Diffusion Les Belles Lettres.
SCHATZMILLER, Joseph (2013). *Cultural Exchange: Jews, Christians, and Art in the Medieval Marketplace*, Nova Jersey: Princeton University Press.
TOCH, Michael (2003). *Peasants and Jews in Medieval Germany. Studies in Cultural, Social and Economic History*, Londres: Ashgate Variorum.
VALDEÓN BARUQUE, Julio (2000). *Judíos y conversos en la Castilla Medieval,* Valladolid: Ámbito.
WOLFF, P. (1971). «The 1391 pogrom in Spain. Social crisis or not?», *Past and Present*, 50, pàg. 4-18.